

Dünyada ve Türkiye’de Erken Çocukluk Özel Eğitiminin Gelişimi ve Erken Çocukluk Özel Eğitim Uygulamaları*

Elif SAZAK PINAR**

Arş. Gör., Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Özel Eğitim Bölümü, Bolu

Özet

Erken çocukluk özel eğitimi, yetersizliği olan veya gelişimsel açıdan risk grubunda olan çocukların ve ailelerinin gereksinimlerini karşılamak, yetersizliğin engelle dönüşmesini önlemek ya da çocuğun yaşlarıyla gelişim farklılığını en aza indirmeyi hedefleyen bir alandır. Ülkemizde son on yıldır gelişme gösteren erken çocukluk özel eğitimi, gelişmiş ülkelerde yaklaşık elli yıldır uygulanmaktadır. Bu çalışmada, erken çocukluk özel eğitiminin, dünyada ve ülkemizde ortaya çıkış nedenleri, gelişim süreciyle uygulamalarına yer verilmiştir. Çalışmada ayrıca, erken çocukluk özel eğitiminin en önemli basamakları olan önleme, vakaların tespiti, çocukların değerlendirilmesi süreçlerine değinilmiş, gelişmiş ülkelerdeki uygulamalarla Türkiye’deki uygulamalar karşılaştırılmıştır. Çalışmada, erken çocukluk özel eğitim hizmetlerinin ülkemizde nasıl yürütüldüğüne değinilmiş, bu hizmetlerin yaygınlaştırılması için neler yapılması gerektiği önerilmiştir.

Anahtar Sözcükler: *Erken çocukluk özel eğitimi, erken çocukluk özel eğitimde önleme, erken çocukluk özel eğitimde değerlendirme, erken çocukluk özel eğitim programları, gelişimsel geriliği olan çocuklar.*

Abstract

Early childhood special education is an important field which focuses on children with disabilities or who are in the risk group of under developing. Moreover, this educational field aims to meet the needs of children and their families, prevent the formation of disability and increase the level of development children in peer group. Early childhood special education has been improving in the last 10 years in Turkey; however, this issue has been applied in developed countries

* Bu makale, 2006–2007 eğitim öğretim yılı Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Özel Eğitim Doktora Programının Prof. Dr. Bülbin Sucuoğlu tarafından yürütülen, “Erken Eğitim Araştırmaları” dersi kapsamında hazırlanmıştır.

** Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Özel Eğitim Bölümü Z-19 Gököy Yerleşkesi Bolu. e-mail: elifsazak@hotmail.com

since approximately 50 years. The reasons of existence of early childhood special education in the world and in Turkey and the development process and applications are argued. Moreover in this study, such steps which are the most important steps as prevention, identification of children, assessment are stated and also applications in developed countries and Turkey are compared. At the study, how the early childhood special education has conducted in a country has been expressed and what should be done for this services be widespread has been proposed.

Key Words: *Early childhood special education, prevention of early childhood special education, assessment of early intervention, early childhood special education programs, children with developmental delays.*

Erken çocukluk özel eğitimi, sıfır-altı yaş arasındaki gelişim geriliği olan ya da risk altında bulunan çocuklar ile ailelerine sağlanan eğitim hizmetleridir (Birkan, 2002). Bu eğitim hizmetleri, gelişimsel risk taşıyan ya da gelişim geriliği olan bebekler ve çocukların; gelişimlerini desteklemek, yaşlılarıyla aralarındaki farkı azaltmak, gelişimlerini en iyi şekilde ve kolaylaştırarak sağlamak amacıyla verilmektedir (Sucuoğlu, 2001). Ülkemizde son on yıldır gelişme gösteren erken çocukluk özel eğitimi, bu nedenle oldukça yeni bir alan özelliği taşıırken, bu hizmetlerin gelişmiş ülkelerde 1960'lı yıllardan beri sunulduğu görülmektedir.

Erken çocukluk özel eğitiminin (EÇÖE) ortaya çıkışı, erken çocukluk ve özel eğitim alanındaki uygulamalardan etkilenmekle birlikte, bu hizmetler, ilköğretim sürecinde verilen eğitimin erken yıllara çekilmesi ile aynı anlamı taşımamaktadır. EÇÖE'nin; kendine özgü çalışma alanı, değerleri, amaçları ve ortaya çıkış nedenleri bulunmaktadır (Gargiulo ve Kilgo, 1999; Sucuoğlu, 2005). EÇÖE'ni, daha iyi anlayabilmek için, bu alanın gelişim sürecini bilmek ve günümüz uygulamalarını görmek daha yararlı olacaktır.

Bu araştırmanın amacı, erken çocukluk özel eğitiminin dünyada ve Türkiye'deki gelişimini ortaya koymak ve ülkemizdeki uygulamalarını incelemektir. Makalede, öncelikle dünyada ve ülkemizde erken çocukluk özel eğitiminin oluşumuna etki eden kişilere ve olaylara değinilecek daha sonra erken çocukluk özel eğitiminin gelişimine ve günümüz uygulamalarına yer verilecektir.

Erken Çocukluk Eğitime İlk Katkı Sağlayanlar

Erken çocukluk eğitime büyük etkisi olan ilk kişilerden biri olarak, Friedrich Wilhem Froebel (1782-1852) söylenebilir (Gargiulo ve Kilgo, 1999). Anaokulu kavramını ilk ortaya atan Froebel, çocuklara ilişkin eğitim programları ve yöntemleri oluşturma üzerinde çalışmış, 1800'lü yılların başında Almanya'da ilk anaokulunu kurmuştur. Ancak, düşünceleri zamana göre fazla yenilikçi olduğu için dünyada pek çok uygulamaları yasaklanmıştır. Bununla birlikte, EÇÖE'ye 20. yy kuramcılarının ve uygulamacıların katkılarının büyük olduğu görülmektedir. Bu kuramcılar arasında John Dewey (1859-1952), Maria Montessori (1870-1952), Jean Piaget (1896-1980) ve Lev Vygotsky (1896-1934) en önemlileridir. Çocuklarda öğretmen tarafından seçilen etkinlikler yerine onların gereksinimlerine yönelik bir öğretimin izlenmesi gerektiğini belirten Dewey, "çocuk merkezli program" ve "çocuk merkezli okullar" terimlerini alanyazına kazandırmıştır (Gargiulo ve Kilgo, 1999). Erken çocukluk özel eğitime katkı sağlayan bir diğer önemli kişi de, İtalya'da tıp derecesi alan ilk kadın olma unvanını taşıyan Maria Montessori'dir. Doktor olarak çalıştığı hastanede sıklıkla zihin engelli çocuklarla karşılaşması üzerine çalışmalarını, zihin engelli çocukların eğitimine yoğunlaştıran ve bu çocuklara yapılacak erken müdahalenin tıbbi müdahaleden daha önemli olduğunu belirten Montessori'nin geliştirdiği ve başarılı sonuçlar aldığı etkinlik temelli öğretim yöntemi, bugün hala birçok okul öncesi kurumun uygulamalarına şekil vermektedir (Gargiulo ve Kilgo, 1999). İlkokul öğrencilerinin okuma hatalarını inceleyen ve bu hataların gelişigüzel

olmadığını gören Piaget, belli yaş gruplarının özgül hatalar yaptığını ortaya koyarak, çocuğun yetişkinliğe değin bir dizi zihinsel gelişim evresinden geçtiği sonucuna varmıştır (Piaget, 1999). Onun bu çalışmaları, çocuk eğitimi ve öğretim anlayışlarının önemli ölçüde değişmesini sağlamıştır (Sucuoğlu, 2005). Bir gelişim evresi tamamlanmadan diğerine geçilmeyeceğini bilmek, her gelişim evresine uygun öğretim yöntemlerini, materyalleri, sosyal ve fiziksel çevreyi düzenlemek genel eğitimde olduğu kadar erken eğitimde de önemli kazançlar sağlamıştır. Eğitimde “Sosyal Gelişim Teorisi”ni ortaya atan Vygotsky ise, bu kuram ile bilişsel gelişimde, sosyal etkileşimin esas rol oynadığını, bireyin kültürel gelişiminin, öncelikle onun sosyal düzeyinde daha sonra bireysel düzeyinde gözüktüğünü belirtmiştir (Kolar ve D'Ambrosio, 2002). Onun bu görüşleri günümüz EÇÖE’inde, çocuğun anne-baba ve çevre ile etkileşiminde kullanılmaktadır (Sucuoğlu, 2005).

Amerika Birleşik Devleti’nde EÇÖE’nin Gelişimi

Amerika Birleşik Devletleri’nde ilk olarak, 1912 yılında, Resmî Çocuk Büroları kurulmuştur. Bu bürolar, özellikle engeli olan ve engel riski taşıyan çocuklar üzerinde yoğunlaşmışlardır. Günümüzde de desteklerini, çocuklar ile ailelerine yönelik olarak devam ettirmektedirler (Guralnick, 1997). 1935 yılında çıkarılan “Sosyal Güvenlik Hareketi”, tekrar düzenlenerek, 1965 yılının 90–248 sayılı “Tanılama ile Erken ve Düzenli Eğitim için Tarama Programı” olarak kabul edilmiştir. Bu program, yirmi bir yaşın altındaki tüm çocukların hastalıklarının erken tanılanması ile sağlıklarının ve gelişim ihtiyaçlarının sağlanmasını hedeflemiştir (Bruder, 2002). Aynı yıl, 89–10 sayılı “İlköğretim ve Lise Eğitim Yasası”nın kabulü ve Eğitim Bakanlığı’nın kurulması, eğitime verilen önemi artırmaya katkı sağlamıştır (Gallagher, 2000; Panitch, 1993).

Gerek Sosyal Güvenlik Yasası’nın önleyicilik yaptırımları, gerekse ABD’nin 1964 yılında Başkan Lyndon J. Johnson’un ilk olarak uygulamaya koyduğu “Yoksullukla Savaş” yasası erken eğitim

programlarına ağırlık verilmesini sağlamıştır (Siegel, 2004). Bu yasa, 19. yy.da yoksulluğun getirdiği ekonomik zorluklarla başa çıkmayı hedeflemiş; sağlık sigortası, tıbbi yardım, gıda yardımı ve Head Start Programı (HSP) gibi pek çok alanda yeni uygulamaları başlatmıştır (Bruder, 2002). O dönemde yapılan, zekâ ve sosyal çevre arasında yüksek düzeyde bir ilişki olduğunu belirten araştırma sonuçlarına dayanan HSP, fakir çocuklar için gelişimsel bir eğitim programı olarak uygulanmıştır (Kırk, Gallagher ve Anastasiow, 2000). Bununla birlikte, yoksul çocuklara temel harfleri ve sayıları öğretmeyi ve onları okula hazırlamayı amaçlayan Sesame Street (Susam Sokağı) gibi televizyon programları da hükümetin eğitim kampanyası içerisinde yer almıştır.

HSP’ nin öncelikli amacı, yoksulluk nedeniyle oluşan geçmişin olumsuz etkisini silmek ve ileriki yıllarda bu etkinin görülmesini önlemek olarak belirlenmiştir. İlk yılında dörtle beş yaş arasındaki 561000 yoksul çocuğa sekiz haftalık bir yaz eğitimi olarak başlayan program, günümüzde % 80’i devlet ve % 20’si toplum destekli olarak yürütülen, 1400’ün üzerinde sivil toplum kuruluşu tarafından yönetilen ve her yıl 800000’in üzerinde çocuğa sosyal hizmetler, besin ve sağlık hizmetleri ile ailelerine destek hizmetler sunan bir programa dönüşmüştür (Marcon, 2000). Ayrıca, 1995’de düşük gelirli ailelerin farklı gereksinimlerine cevap vermek, doğumdan üç yaşına kadar bebeklerin ve çocukların sağlıklı gelişimleri ile büyümelerini sağlamak amacıyla Early Head Start Programları (EHSP) oluşturulmuş ve böylece HSP, sıfır-beş yaş arası çocuklarla anne adaylarını kapsamıştır. EHSP, 1996 yılında 68 program ve 500 anne adayı ile üç yaşın altında çocuğu olan aileye hizmet verirken, günümüzde tüm ABD eyaletlerinde 62000 çocuğun katıldığı 708 program ile yürütülmektedir (Peterson ve diğerleri, 2004).

ABD’de ırk ayrımcılığına karşı açılan davalar, HSP ve Sosyal Güvenlik Yasası’nın yol açtığı yeni çıkan her bir yasa, sadece uygulamalar alanında değil kendisini takip eden diğer yasalarda da değişikliğe yol açmıştır. Engelli olan çocukların küçük bir bölümünün kaynaştırmadan yararlanabildiği 1964 yılının “Ekonomik Fırsat

Yasası”nı 1986 yılının 90–538 sayılı “Engelli Çocukların Erken Eğitim Yasası” takip etmiştir. Bu yasalar, engelli çocukların esas olarak kaynaştırmadan yararlanabilmesine ve sekiz yaşın altındaki çocuklara erken eğitim hizmetlerin sunulmasına yönelik “Portage Eğitim Programları” gibi yirmi beş programın oluşturulmasına yol açmışlardır. Ayrıca okulöncesi dönemi çocuklarının eğitimden yararlanabildiği 1975 yılının 94–142 sayılı “Tüm Engelli Çocuklar için Eğitim Yasası”, sıfır ile üç yaşa kadar olan engelli çocukların eğitimden yararlanabildiği 1986 yılının 99–457 sayılı “Engellilerin Eğitim Yasası Değişiklikleri”, ailelere verilen hizmetlerin düzenlendiği 1988 yılının “Aileye Destek Yasası” gibi önemli gelişmeler elde edilmiştir (Bruder, 2002; Gallagher, 2000; Guralnick, 1997).

1986 yılının 99–457 sayılı Engellilerin Eğitim Yasası Değişiklikleri’nde devam eden arıtma süreci sonucunda ulaşılan 1990 yılı 101–476 sayılı yasa düzenlemelerinin birinci bölümünde (Bölüm H), erken özel eğitim programlarından tamamen devletin sorumlu olduğu, aileyi bu hizmetlerden haberdar etmenin ve eğitim hizmetleri sağlamanın devletin bir görevi olduğu belirtilmiştir. Yasada, sıfır-üç yaş arasındaki çocuklara, ailelerine ve eğitimcilerine verilen hizmetlerin, bireysel aile hizmetleri planı ile sunulması, çocuğun tüm gelişim alanlarının değerlendirilmesi, aile gereksinimlerinin, önceliklerinin ve olanaklarının belirlenmesi, uzmanlardan oluşturulan bir ekiple erken özel eğitim hizmetinin sağlanması amaçlanmıştır (Birkan, 2002a). 101–476 sayılı yasanın ismi, daha sonra en son halini 1997 yılında 105–17 sayılı Yetersizliği Olan Bireylerin Eğitim Yasası (Individuals with Disabilities Education Act) ile almıştır (Guralnick, 1997). Bölüm C olarak da adlandırılan bu yasa, bir çocuğun gelişiminin “aile” ve onun sosyokültürel çevresinden etkilendiğini belirten kuramları (Bronfenbrenner, 1979) dikkate alarak, erken müdahale hizmetlerinin “aile-merkezli” olmasını gerekli kılmıştır (Bella ve Mahoney, 1998, Bronfenbrenner, 1974). Bölüm C ile birlikte, önceden benimsenen çocuk merkezli programlar, ailenin gereksinimlerine ve önceliklerine karşılık gelen programlara

dönüştürülmeye başlamıştır. (Mahoney ve O’Sullivan, 1990). Pek çok araştırmacı (Filer ve Mahoney, 1996; Mahoney ve Filer, 1996) tarafından da önemli olduğu vurgulanan, aile-merkezli erken eğitim hizmetleri, ABD’nin erken müdahale programlarının çoğunluğunda yer almaktadır.

Bazı Ülkelerde EÇÖE’nin Gelişimi

Birçok Avrupa ülkesinde erken özel eğitim hizmetlerinin, 1960’lı yıllarda, II. Dünya Savaşı’nın ardından ekonominin düzelmesi sonucu başladığı görülmektedir. **İsveç**’te 1937 yılından itibaren, doğumdan altı yaşına kadar tüm çocukların, parasız sağlık ve okul öncesi eğitim hizmetlerinden yararlandığı görülmektedir. 1952 yılında hemşirelerin, gelişim geriliği olan çocukların ailelerini ziyaretiyle başlayan erken özel eğitim hizmetleri, 1981 yılında “İsveç Ulusal Sağlık ve Refah” ilanı sonucunda önleme programları ile birlikte daha da yaygınlaştırılmıştır. 2001’de ise engelli olan çocukların kaynaştırma uygulanan okul öncesi bir kurumda eğitim almaları sağlanmıştır (Choi, 2002a). **İngiltere**’de, 18 yüzyılın sonlarında yardımsever kişi ve kuruluşların çabalarıyla başlayan erken çocukluk bakım ve hizmetleri, 1870’ de Eğitim Yasası’nın kabulü ile zorunlu hale getirilmiş, 1911 yılında yoksul ve engelli öğrenciler için okulların açılması, 1960’dan sonra II. Dünya savaşı’nın sona ermesi ve aile nüfusunun azalması sonucunda, erken eğitim hizmetleri yoğunlaşmıştır (Kwon, 2002). **Finlandiya**’da ise erken çocukluk hizmetlerinin 1965 yılında, anne-çocuk kursları ile başlatıldığı görülmektedir (Birkan, 2002a). **Yeni Zelanda**’da eve dayalı erken çocukluk hizmetleri, 1980’li yılların başlangıcından itibaren sunulmaktadır (Podmore, 2002). 1994 yılında çıkarılan 4716 sayılı Engelli Kişilerin Özel Eğitimlerini Destekleme Yasası ile **Güney Kore**’de erken müdahale uygulama ve programlarında artış elde edilmiştir (Paik ve Healey, 1999). **Almanya**’da ise, 1960 ve 1970’li yıllarda eşit eğitim fırsatları ile ilgili tartışmalar sürerken, özel eğitim ve erken çocukluk özel eğitimine yönelik girişimler ilk olarak konuşma bozukluğu olan ve işitme engelli çocuklara yönelik olarak başlamıştır (Opp ve Thurmain, 1993). Batı Avrupa ülkelerinin çoğunluğunda, erken eğitim hizmetlerinin

Türkiye'den çok önce başlatıldığı, günümüzde de hizmetlerin erken eğitimde uzman kişiler tarafından yaygın olarak sunulduğu görülmektedir (Birkan, 2002).

Türkiye'de EÇÖE'nin Gelişimi

Türkiye'de gelişim geriliği olan çocukların eğitimine erken başlamanın esas olduğu ilk olarak, 1983 yılında çıkarılan 2916 sayılı "Özel Eğitime Muhtaç Çocuklar Kanunu"nda belirtilmiştir. Ancak yasada kabul edilen bu ilke, gereğince anlaşılıp uygulanamamıştır (Akçamete, 1998). Erken eğitimin bir ilke olarak kabul edildiği yasayı, 1987 yılında yürürlüğe giren "Özel Gereksinimli Çocukların Okulöncesi Eğitimleriyle İlgili Genelge" takip etmiştir. Bu genelgede engelli tanısı almış çocukların, uyarlanmış programlar ile özel eğitim anaokullarında ve anasınıflarında, okulöncesi eğitimlerden yararlanması, dört-beş yaşın altında çocuğa sahip ailelerinin rehberlik hizmeti almaları gerektiği belirtilmiştir. Erken çocukluk özel eğitiminin gelişimi ise yasal olarak, 1997 yılında kabul edilen 573 sayılı "Özel Eğitim Hakkında Kanun Hükmünde Kararname" ile olmuştur. Bu kararname, okul öncesi eğitimi zorunlu hale getirmekte, anne-babalara çocukları için alınacak eğitim kararlarına katılma hakkı ve sorumluluğu vermekte, bireyselleştirilmiş eğitim planlarının hazırlanması ve eğitim hizmetleri sonuçlarından ailelere bilgi verilmesini sağlamaktadır. 2005 yılında yürürlüğe giren 5378 sayılı "Özürlüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun"da ise, yeni doğan, erken çocukluk ve çocukluğun her dönemi; fiziksel, işitsel, duyuşsal, sosyal, ruhsal ve zihinsel gelişimlerinin izlenmesi, genetik geçişli ve özürlülüğe neden olabilecek hastalıkların erken teşhisinin sağlanması ile özürlülüğün önlenmesinin, Sağlık Bakanlığı'nca yapılacağı belirtilmiştir. Bu düzenlemenin ardından, 2000 tarihli ve 23937 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan Millî Eğitim Bakanlığı Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği yürürlükten kaldırılmış, 2006 tarihli Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği 26184 mükerrer sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. 0-36 ay arasındaki bireyleri kapsayan eğitim olarak

tanımlanan "Erken Çocukluk Dönemi Eğitimi" Yönetmeliğin Üçüncü Bölümü'nde bir maddede tanımlanmıştır. Yönetmelikte, erken çocukluk özel eğitim hizmetlerinin; bireyin eğitimi ve bireyin eğitimine katkı sağlamak amacıyla ailenin bilgilendirilmesi ve desteklenmesi yoluyla yapılacağı, okul ve kurumlarda veya gerektiğinde evde yürütüleceği, eğitim hizmetlerinin planlanması ve koordinasyonunun özel eğitim hizmetleri kurulu tarafından yapılacağı ifade edilmiştir. Öte yandan eski yönetmelikte yer alan, otuz altı aydan büyük çocukların kuruma dayalı hizmetlerle kaynaştırmadan yararlanması, hizmetlerin altı ayda bir değerlendirilmesi, bir ekip tarafından aile ve çocuk hizmetlerinin belirlenmesi hükümleri, 2006 yılının yönetmeliğinde yer almamıştır (Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği, 2006).

Dünyada EÇÖE Uygulamalarında Önleme Çalışmaları

Dünyada, özellikle gelişmiş ülkelerde erken müdahale programlarının yanı sıra önlemeye yönelik çalışmalar da yapılmaktadır. Bebek sahibi olmadan önce anneye ve babaya sağlanan tıbbi ve eğitim hizmetlerini içeren birincil önleme (taşıyıcılık durumunun tespiti), olası şartlarda risk altında olan çocukların tanılanmasını ve şartların düzenlenmesine yönelik girişimleri sağlayan ikincil önleme (yeni doğan taraması) ile engelin tanılanmasını ve erken özel eğitim hizmetlerinin sunulmasını kapsayan üçüncül önleme olmak üzere üç tür önleme çalışmalarının, İsveç, ABD, Kanada, İngiltere, Almanya, Fransa gibi pek çok gelişmiş ülkelerde uygulandığı görülmektedir (Çelik, 2000; Telzrow, 1994).

Türkiye'de EÇÖE Uygulamalarında Önleme Çalışmaları

Türkiye'de engelliliğin azaltılması için önleyici çalışmaların yetersiz olduğu belirtilmektedir (II. Özürlüler Şurası Raporu, 2005). Birincil önleme çalışmalarında, Sağlık Bakanlığı tarafından hazırlanan broşür, televizyon yayınları ile ailelerin; doğum yaşı ve doğum sayısı, aşı,

hamilelik ve bebek bakımı konularında bilgilendirilmesi amaçlanmaktadır (Sucuoğlu, 2005). İkincil önlemede yer alan yeni doğan tarama testleri ülkemizde sadece Hacettepe Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi ve Dokuz Eylül Üniversitesi bünyesinde bulunan laboratuvarlarda yapılmaktadır. Bu kadar az merkezde tarama yapılması, özellikle doğu illerinden alınan kan örneklerinin merkezlere ulaşımını güçleştirmektedir (Çelik, 2000). Üçüncül önlemenin konusu olan, bebeklerin tanınması ise hastaneler tarafından yapılmakta ancak, tanıdaki yetersizlikler, tanı sonrası aileyi erken eğitime yönlendirmeme, sağlık personeli ile aile arasındaki iletişimsizlik ve gelişimsel risk taşıyan bebekler hakkında ilgili özel eğitim birimlerine haber verilememesi gibi etmenler erken müdahalenin sunulmasını geciktirmektedir (Ertem, 2005).

Türkiye’de önleme çalışmalarının yetersiz olduğu bilinmekle birlikte bu sorunları çözmeye yönelik adımlar da atılmaktadır. Sağlık personelinin Gelişimsel Pediatri alanında eğitilmesine yönelik, UNICEF ile Sağlık Bakanlığı Aile Planlaması Genel Müdürlüğü’nün desteklediği, “Sağlık Çalışanlarının Eğitimi Projesi”, UNICEF’le T.C. Başbakanlık Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu işbirliğinin 2001 yılında başlattığı “Erken Çocukluk Gelişimi ve Eğitimi Projesi” uygulanmakta olan çalışmalar arasındadır.

Dünyada ve Türkiye’de EÇÖE’de Tanılama ve Değerlendirme

Tarama (Saptama) Çalışmaları: Erken çocukluk özel eğitiminde değerlendirmenin ilk basamağı tarama (saptama)’dır. A.B.D.’de 99-57 sayılı yasada, her eyaletin kendi tarama sistemini kurması gerektiği belirtilmiştir. Bebeklere ya da çocuklara yönelik tarama çalışmaları yapıldıktan sonra, çocukların tüm gelişim alanlarında uzman kişiler tarafından değerlendirilmesi ve değerlendirme bulgularının kırk beş gün içerisinde uygun bireysel aile hizmetleri planının gelişimi için kullanılması gerektiği ifade edilmiştir (McConnell, 2000). Türkiye’deki tarama çalışmalarının ise 2006 yılı Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği’nde, “özel eğitim hizmetleri kurulunca” yapılması gerektiği

belirtilmektedir. Bu kurul; millî eğitim müdürü yardımcısı ya da şube müdürü, bir özel eğitim okul veya kurum müdürü, bir rehber öğretmen, görme, işitme ve zihinsel engelliler sınıf öğretmenlerinden bir öğretmen, gezerek özel eğitim görevi yapan bir öğretmenden oluşmaktadır. Öte yandan uygulamalara bakıldığında ise, taramanın daha çok Rehberlik Araştırma Merkezi üyeleri tarafından yapıldığı görülmektedir. Bununla birlikte ülkemizin özel eğitim mevzuatında, çocuklara yönelik tanılamanın erken yaşta ve her aşamada yapılması gerektiği belirtilmiş olmasına rağmen (T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Özel Eğitim Hakkında Kanun Hükmünde Kararname, 1997), tanı konulduktan sonra aileleri eğitime yönlendirecek herhangi bir düzenlemeye de gidilmemektedir.

Çocuğun Değerlendirilmesi: Uygulanacak eğitim programına karar vermek için “çocuğa ilişkin bilginin sistematik olarak toplanması ve analiz edilmesi” olarak tanımlanan değerlendirme; gözlemler, görüşmeler, doğrudan uygulanan testler ile tüm kayıtların gözden geçirilmesi ile yapılabilmektedir (McConnell, 2000; Sucuoğlu, 2005). Çocuk gelişiminin değerlendirilmesinde kullanılan formal testler, çoğu zaman güvenilir olmasına karşın, hazırlanacak müdahale programının oluşturulması için gerekli bilgiyi içermeyebilmektedir. Özellikle gelişmiş ülkelerin değerlendirme sistemlerinde, çocuk davranışları ile çevre değişkenleri arasındaki ilişkinin analiz edildiği görülmektedir. A.B.D.’de ise yaygın olarak, içerisinde test maddelerinin, bireyselleştirilmiş aile hizmeti planının ve bireyselleştirilmiş eğitim planının amaçlarının, çalışılacak çocuğa ilişkin önerilerin yer aldığı “Bebekler ve Çocuklar için Ölçme, Değerlendirme ve Programlama Sistemi” kullanılmaktadır (McConnell, 2000). Bununla birlikte, sıfır-iki yaş arası bebeklerin değerlendirmeleri, anne-babanın isteği ile evlerde; iki yaşın üstündeki gelişim geriliği gösteren veya risk altında olan çocukların değerlendirmeleri ise, erken eğitim hizmetlerinden yararlanmakta oldukları kurumlarda yapılmaktadır (Birkan, 2002a). Değerlendirmelerde, kurumun uygun bulduğu ya da ülke tarafından benimsenen Gelişim Becerileri Envanterleri kullanılmaktadır

(McConnell, 2000). Standart değerlendirme araçları olarak en yaygın, New Bayley Scales of Infant Development (Bayley, 1993), (0-2,5 yaş), McCarthy Scales of Children's Abilities (McCarthy, 1972) (2,5 ve üstü), Play Assessment Scale (Fewell, 1986) ve Peabody Developmental Motor Scales (Folio ve Fewell, 1983) kullanılmaktadır. Türkiye'de çocukların değerlendirilmesine yönelik kullanılan testler, gelişmiş ülkelerdeki testler ile benzerlik göstermektedir. En sık kullanılan testler arasında ise, Denver Gelişimsel Tarama Testi, Bayley Bebek Gelişim Envanteri ile Küçük Adımlar Erken Eğitim Programı Gelişim Becerileri Envanteri ve Portage Kontrol Listesi yer almakta, değerlendirmelere göre bireyselleştirilmiş aile hizmeti planı hazırlanmaktadır (Sucuoğlu, 2005). Ayrıca erken çocukluk gelişimini değerlendirmek için özellikle son yıllarda Gazi Erken Çocukluk Gelişimi Değerlendirme Aracı (GEÇDA)'nın kullanıldığı görülmektedir. GEÇDA; psikomotor, bilişsel, dil ve sosyal-duygusal gelişim olmak üzere dört alt test ve 249 maddeden oluşan bir araçtır. Araçla 0-6 yaş çocukların gelişimleri izlenebilmekte ve değerlendirilebilmektedir (Baykan, Temel, Ersoy, Avcı ve Turla, 2002).

Sunulan Aile Hizmetlerinin Değerlendirilmesi: Bireyselleştirilmiş aile hizmeti planının uygun bir şekilde işleyip işlemediğinin değerlendirilmesi de büyük önem taşımaktadır. En yaygın kullanılan değerlendirme ölçekleri arasında, Family Support Scale (Dunts, Jenkins ve Trivette, 1984) ve Family Needs Survey (Bailey ve Simeonsson, 1988) yer almaktadır (McConnell, 2000). Bu ölçekler, ailelerin bireyselleştirilmiş aile hizmeti planına göre ihtiyaçları, kaynakları, destekleri hakkında soruları içermektedir. Türkiye'de ise bireyselleştirilmiş aile hizmetleri, sunulan Küçük Adımlar Erken Eğitim Programı (KAEEP) kapsamında değerlendirilmektedir. Kırcaali-İftar (2000), Küçük Adımlar Erken Eğitim Programı Eskişehir Uygulaması'na katılan aile bireylerinin program hakkındaki görüşlerini fokus grup görüşmelerle değerlendirmiş, anne-babaların aile rehberi desteğiyle programı öğrendiklerini bulmuştur. Sucuoğlu (2001a) ise, anne babaların KAEEP'ye ilişkin doyumlarını

belirlemeye yönelik bir çalışma yapmıştır. 23 annenin katıldığı çalışmada araştırmacı, KAEEP Ankara Uygulaması'na katılan diğer araştırmacılarla birlikte geliştirdiği Anne Baba Program Değerlendirme Formu'nu kullanmıştır. Elde edilen bulgular ise, annelerin programdan doyum sağladıklarını göstermiştir. KAEEP'nin anneler tarafından yararlı bir program olarak değerlendirilmesinin nedenleri arasında; müdahale öncesinde çocuğun performansı alındıktan sonra bireysel aile hizmetleri planının uygulanması, çocuğun içinde bulunduğu çevreye yönelik değerlendirmeler yapılması, ailenin beklentileri, mali kaynaklara ulaşabilme durumu, stres düzeyi gibi pek çok etmen göz önüne alınarak düzenlemelere gidilmesi gösterilmektedir (Sucuoğlu, 2005).

Dünyada ve Türkiye'de Uygulanan EÇÖE Programları ve Uygulamaları

Erken özel eğitim programları (EÇÖP), erken eğitim döneminde gelişim geriliği olan ya da bu risk taşıyan çocukların gelişimlerini değerlendirmek, desteklemek ya da onları bir üst eğitim programına hazırlamak için geliştirilmiş, farklı şekillerde uygulanabilen sistematik eğitim programlarıdır (Birkan, 2002a). Bu programların ortaya çıkışlarında ve gelişimlerinde uygulamacıların benimsediği yaklaşımlar önemli rol oynamıştır.

ABD'de erken çocuklukta gelişimsel geriliği olan çocuklara sunulan eve dayalı erken eğitim programları, önceleri çocuk merkezli yaklaşımlara dayandırılırken; çocuğun gelişiminde çevre koşullarının etkili olduğuna ilişkin yapılan araştırma sonuçlarının neticesinde yaklaşık yirmi yıldan bu yana programlarda, ekolojik yaklaşım yer almaya başlamıştır (Bekman, 1998). Çocuk, aile ve çevre arasındaki ilişkilerin önemini vurgulayan ekolojik yaklaşım teorisi, ilk olarak Bronfenbrenner tarafından 1978'de ortaya atılmıştır ve bu yaklaşım, günümüz erken çocukluk eğitimi programlarının temelini oluşturmuştur. Bronfenbrenner (1979), çocuğa verilecek erken eğitim hizmetinin, öncelikle çocukla yakın ilişki içerisinde olan annenin,

babanın ve öğretmenin olmak üzere çevrenin katılımı sağlandığı sürece etkili olabileceğini söylemiştir (Boemmel ve Briscoe, 2001). Gelişmiş ülkelerdeki EÇÖP'nın; önleme, bebek odaklı ve aile odaklı programlarını kapsadığı, bu programların, ailenin ve çocuğun gereksinimleri doğrultusunda hazırlandığı, uzmanlar tarafından evlerde veya merkezlerde destek hizmetlerle birlikte sürdürüldüğü görülmektedir (Florian, 1995; Kopfstein, 2000).

Benzer şekilde İsveç, Fransa, Danimarka, Norveç, Avustralya, Belçika ve İtalya gibi Avrupa ülkelerinde, çevre katılımının sağlandığı erken özel eğitim programları uygulanmaktadır. Bununla birlikte, Batı Avrupa ülkelerindeki erken müdahale programlarının, parasal olarak A.B.D.'den daha fazla destek gördükleri ve bu ülkelerde daha fazla sayıda çocuğun bu hizmetlerden yararlandığı belirtilmektedir (Choi, 2002b). Diğer dünya ülkelerine bakıldığında, Batı Avrupa ülkelerindeki gelişmeler yakalanamasa da son on yıl içerisinde bu ülkelerde de önemli programların başlatıldığı görülmektedir. Erken eğitim ve tıp hizmetlerin ilerlemesini hedefleyen ve 1993 yılından bu yana sürdürülen E-9 adlı uluslararası bir program, en fazla nüfusa sahip dokuz ülkeyi; Bangladeş, Brezilya, Çin, Mısır, Hindistan, Endonezya, Meksiko, Nijerya ve Pakistan'ı kapsamaktadır. Programın 2003 yılı raporunda, bu ülkelerde halen yeterli erken eğitim uygulamalarına sahip olunmadığı, uygulamaların üç yaş ve üstü çocuklara sağlandığı, sağlık ve beslenmenin halen önemini koruduğu, üçüncül önleme uzmanlarının eksik olduğu belirtilmiştir (The Fifth E-9 Ministerial Meeting, 2003). Az gelişmiş ülkelerde ise, özellikle Afrika, Güney Asya ve Arap Devletleri'nde, erken müdahale hizmetlerinin halen çok düşük düzeyde kaldığı, sağlanan hizmetlerin de özel girişimciler ile sınırlı kaldığı görülmektedir (World Education Report, 2000).

Gelişmiş ülkelerde sıklıkla kullanılan programlar, Portage, Small Steps Early Intervention Program, Precise Early Childhood Education (PEECH), Parent Action in Childhood Education (PACE), The Murdoch Early Intervention Program ve Early Head Start (EHS)'dir (Birkan, 2002b,

Sucuoğlu, 2005). Bu programları ABD'deki, Avustralya'daki ve Avrupa'daki pek çok aile, kendi başlarına ya da uzmanların desteğiyle ev ortamlarında uygulamakta (Birkan, 2002a), eve dayalı uygulanan programların etkili olduğu da yapılan birçok araştırmayla desteklenmektedir (Bailey, Aytch, Odom, Symons ve Wolery, 1999; Bronfenbrenner ve Morris, 1998; Guralnick, 1997; Hester ve Kaiser, 1998; Hester, Baltodano, Hendrickson, Tonelson, Conroy ve Gable, 2004; Pieterse, 1989).

Portage Programı, ilk olarak 1969 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nin Winsconsin Eyaletinin Portage kentinde, kırsal kesimde yaşayan anne-babaların, engelli olan çocuklarına beceri öğretebilmeleri için geliştirilmiştir (Simeonsson, 1991). Programda; Portage kontrol listesi, kontrol listesinde yer alan 600 maddenin öğretim yönergelerinin olduğu Portage eğitim kartları ve Portage etkinlik çizelgeleri bulunmaktadır. Portage, ev merkezli bir hizmet modeli ile anne-baba eğitimini temel alırken, merkez temelli ve merkez-ev temelli erken eğitim programı olarak tüm dünyada hızla yaygınlaşmaktadır (Cameron, 1997). Dünya genelinde 35 dile çevrilerek 87 ülkede etkinliği kanıtlanmış Portage Programı, Çin' de, 1998, Japonya' da 1985, Bangladeş ve Pakistan' da 1997'de başlatılarak batı ülkeleri dışında da yaygınlık göstermiştir (Ahmed, Vitto, Ningsheng, Emily Lu ve Nighat, 1998). *Küçük Adımlar Erken Eğitim Programı (KAEEP)*, (Small Steps Early Intervention Program) ise, 0-4 yaş arası gelişimsel geriliği olan bebekler ve ailelerine yönelik, eve dayalı olarak yürütülen bir erken eğitim programıdır. A.B.D.'nin Washington Eyaleti Seattle Kenti'nde Down sendromlu çocuklara yönelik olarak hazırlanan ve yürütülen bu program, 1974 yılında Avustralya'nın Macquaire Üniversitesi tarafından gelişimsel geriliği olan veya gerilik gelişimsel riski taşıyan bebeklerle yürütülmeye başlanmıştır. Halen birçok Avrupa ülkesi ile A.B.D.'de uygulandığı görülmektedir (Kobal, 2001). *PEECH*, *PACE* ve *EHS* ise, A.B.D.'de gelişim geriliği gösteren çocukların erken eğitimlerine yardımcı olmak amacıyla geliştirilmiş olan erken özel eğitim programlarıdır. PEECH ve

PACE'de uzmanlar haftada bir gün ev ziyareti yaparak, aileleri öğretim konusunda eğitmektedirler (Birkan, 2002b). EHS ise, hamilelere ve doğduktan sonra üç yaşına kadar çocuklara özel olarak geliştirilmiş bir programdır. Programda yer alan uzmanlar, çocukların dil ve bağımsız yaşam becerilerini geliştirebilmeleri ve onlara sağlıklı bir çevre oluşturabilmeleri için özel olarak eğitim almaktadırlar (Peterson ve diğerleri, 2004).

Türkiye'de ise, erken çocukluk özel eğitim programları oldukça yeni bir alandır ve özellikle sıfır-üç yaş grubunu kapsayan uygulamalar yok denecek kadar azdır. Ülkemizde ilk erken eğitim çalışmasının 1982 yılında İstanbul'da geliri ve eğitim düzeyi düşük ailelerden gelen çocuklara uygulanan, kurum ile ev merkezli olarak yürütülen, Anne Eğitimi Programı ve çocuğun bilişsel gelişimini destekleyen Bilişsel Gelişimi Destekleme Programı olmak üzere iki bölümden oluşan Erken Destek Projesi olduğu görülmektedir (Kağıtçıbaşı, Sunar, Bekman ve Cemalcılar, 2004, Sucuoğlu, 2002). Projenin 1986 yılında bitmesinin hemen ardından hazırlanan on bir bölümlük bir televizyon dizisi ile proje tüm topluma ulaştırılmıştır (Bekman, 1998). Ayrıca projede, 1991 ve 2004 yılında olmak üzere iki takip araştırması yapılmış, hem çocukların hem de ailelerin Erken Destek Projesi'nden yararlandıkları görülmüştür (Kağıtçıbaşı, Sunar, Bekman ve Cemalcılar, 2004, Sucuoğlu, 2002). 1990'lı yıllara gelindiğinde ise, büyük ölçüde sivil toplum örgütlerinin girişimiyle, gelişim geriliği olan ya da bu riski taşıyan çocukların erken eğitimine yönelik Portage ve KAEEP gibi uygulamalar başlatılmıştır (Birkan, 2002b, Özyürek, 1997). Portage Erken Eğitim Programları ve Erken Eğitim Modeli, ilk olarak 1989 yılında Hacettepe Üniversitesi tarafından uygulanmıştır. 1999 yılında ise, Türkiye Uluslararası Portage zincirine katılmıştır. Günümüzde ise Portage Programı, yine aynı üniversite tarafından uluslararası işbirliği ile yürütülmekte, programlarının tüm materyalleri ise ABD'den sağlanmaktadır. Bununla birlikte 2003 yılında Çocuk Gelişimini Destekleme (Portage) Derneği kurularak, Portage Programı çalışmalarının yaygınlaştırılması hedeflenmiştir (Çocuk Gelişimini

Destekleme (Portage) Derneği Raporu, 2004). KAEEP ise, ülkemizde 1996 yılından itibaren gönüllü bir kuruluşun desteği ile Ankara Üniversitesi, Gazi Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi ve Anadolu Üniversitesi tarafından uygulanmaya başlanmıştır (Kobal, 2001). Bu projeye, sıfır-altı yaş arasında gelişimsel geriliği olan, hastanelerin ilgili servislerinden yetersizliği olan ya da gelişimsel gerilik riski olduğu yönünde tanı alan çocuklar ve aileleri katılmıştır. Üniversiteler tarafından uygulanan beş yıllık projenin sonunda, KAEEP'nin hem çocuklar hem de aileler açısından etkililiği araştırılmıştır. Programın, gelişimsel geriliği olan çocukların gelişimleri (Davaslıgil ve Güngörmüş-Özkardeş, 2001; Kobal, 2001; Sucuoğlu, Küçükler ve Kobal, 1997; Sucuoğlu, Ceber-Bakkaloğlu, Özenmiş ve Kaygusuz, 2001) üzerinde etkili olduğu bulunmuştur. Ayrıca çalışmalarda, programa katılan anne-babaların; gereksinimleri (Sucuoğlu, 2001b), stres ve depresyon düzeyleri (Küçükler, 2001), çocuklarıyla etkileşimleri (Sucuoğlu, Küçükler ve Ceber-Bakkaloğlu, 2001) ve programa ilişkin doyumları (Sucuoğlu, 2001a) incelenmiştir. Programa katılan aile bireylerinin ve aile rehberlerinin programa ilişkin görüşleri de araştırılmış (Ergenekon, Batu, Kırcaali-İftar, Uzuner ve Vuran, 1999; Kırcaali-İftar, 2000; Özabacı ve Ergin, 2001), programın etkili olduğu araştırmalarla ortaya konulmuştur.

Günümüzde, KAEEP'nin farklı destek biçimlerini içeren alternatif uygulamaları, halen aile kursları (Birkan, 2002b) ve KAEEP uygulayıcısı yetiştirmeye yönelik sertifika programları olarak devam etmektedir. Ayrıca, Anne-Çocuk Vakfı da, gelişim riski olan çocuklar ile ailelerine yönelik hizmetlerini sürdürmektedir.

SONUÇ

Bu çalışmada, erken çocukluk özel eğitiminin, dünyada ve ülkemizde ortaya çıkış nedenlerine, gelişim sürecine ve uygulamalarına yer verilerek, gelişmiş ülkelerdeki uygulamalarla Türkiye'deki uygulamalar karşılaştırılmıştır. Türkiye'de özellikle son 10 yılda erken özel eğitime duyulan ilgi

artmıştır. Erken özel eğitim hizmetlerinin artmasında, üniversitelerin erken eğitim programlarına (KAEEP, Portage, AÇEV Anne Çocuk Eğitim Programı) ve değerlendirme araçlarına (Denver Gelişimsel Tarama Testi, GEÇDA, KAEEP ve Portage) yönelik yapmış oldukları araştırmaların rolü büyüktür. Öte yandan özellikle gelişmiş ülkelerde yapılan çalışmalarla karşılaştırıldığında, ülkemizdeki uygulamaların istenilen düzeyde olmadığı görülmektedir. Yetersizliğin önlenmesi, yetersizliği olan çocukların tespiti, çocukların ayrıntılı değerlendirilmesi ve sonrasında hem çocuklara hem de ailelerine erken eğitim hizmetlerin sunulması yetersizdir. Özellikle 0-3 yaş çocuklarına ve onların ailelerine yönelik çalışmalar sınırlıdır.

Milli Eğitim Bakanlığı ile Sağlık Bakanlığı'nın eşgüdümlü çalışmaları, erken özel eğitim hizmetlerinin ilk aşamaları olan önleme ve tarama çalışmalarını hızlandırılabilir. Ayrıca özel eğitim mevzuatıyla getirilen hükümlerin uygulamaya aktarılmasında karşılaşılan güçlüklerin de giderilmesi önemli görülmektedir. Müdürlerin, öğretmenlerin ve rehberlik araştırma merkezi çalışanlarının, hizmet içi eğitimlerle bilgilendirilmesi, bu aksaklıkları önleyecektir. Bununla birlikte erken özel eğitim hizmetlerinin yaygınlaştırılabilmesi için; bu alandaki bilimsel çalışmaların artırılması ve sonuçlarının uygulamaya yansıtılmasının sağlanması, KAEEP'in okullarda ve özel eğitim kurumlarında etkin olarak kullanılması, eve dayalı erken eğitim programlarının geliştirilmesi önerilmektedir.

KAYNAKLAR

- Ahmed, R. U., Vitto, N. L., Ningsheng, Z., Emily Lu, T.H., Nighat, Y. (1998). *Portage as CBR: Its practise in Asia*. Paper presented at the 7th International Portage Conference. Plenary session III (Panel Discussion), Hiroshima.
- Akçamete, G. (1998). Özel Eğitim. S. Eripek (Ed.), *Türkiye'de Özel Eğitim (197-201)*. Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları, No: 1018.
- Baykan, S., Temel, Z. F., Ersoy, Ö., Avcı, N., Turla, A. (2002). Gazi Erken Çocukluk Gelişimi Değerlendirme Aracı'nın (GEÇDA) geliştirilme süreci. *Erken Çocukluk Gelişimi ve Eğitimi Sempozyumu*. Ankara: Kök Yayıncılık.
- Bailey, D. B., Aytch, L. S., Odom, S. L., Symons, F., Wolery, M. (1999). Early intervention as we know it. *Mental Retardation and Developmental Disabilities*, 5, 11-20.
- Bailey, D.B., Simeonsson, R. J. (1988). *Family Needs Survey*. FPG child development Institute, The University of North Carolina at Chapel Hill. From: <http://www.fpg.unc.edu>.
- Bayley, N. (1993). *Bayley Scales of Infant Development: Second Edition*. San Antonio, TX: The Psychological Corporation.
- Bekman, S. (1998). *Eşit fırsat: Anne Çocuk Eğitim Programı'nın değerlendirilmesi*. İstanbul: Anne-Çocuk Eğitim Vakfı Yayınları.
- Bella, J. M., Mahoney, G. (1998). An examination of the effects of family-centered early intervention on child and family outcomes. *Topics in Early Childhood Special Education*, 18 (2), 83-94.
- Birkan, B. (2002a). *Küçük adımlar kursunun gelişim geriliği olan çocuğa sahip annelerin küçük adımları uygulama becerilerini kazandırmalarına etkisi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Birkan, B. (2002b). Erken özel eğitim hizmetleri. *Özel Eğitim Dergisi*, 3 (2), 99-110.
- Boemmel, J., Briscoe, J., (2001). *Web Quest Project Theory Fact Sheet of Urie Bronfenbrenner*. From: <http://pt3.nl.edu/boemmelbriscoewebquest>
- Bronfenbrenner, U. (1974). *A report on longitudinal evaluations of preschool programs, Vol. II: Is early intervention effective?* Washington, D.C.: Office of Child Development, DHEW. (ED 093 501)
- Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Bronfenbrenner, U., Morris, P. A. (1998). *The ecology of developmental processes*. In W. Damon & R. M. Lerner (Eds.), *Handbook of child psychology*: Theoretical models of human development (5th ed., pp. 993-1028). New York: Wiley.
- Bruder, M. B. (2002). *Early intervention for children with disabilities*, from <http://www.bridges4kids.org/articles/9-02/Bruder9-02.html>
- Cameron, R. J. (1997). Early intervention for young children with developmental delay: The Portage approach. *Health and Development*, 23 (1), 11-27.
- Choi, S. C. (2002a). Integrating early childhood into education: The case of Sweden. *UNESCO Policy Brief on Early Childhood*.
- _____ (2002b). Early childhood education: Building a strong foundation for the future. *UNESCO Policy Brief on Early Childhood*.
- Çelik, C. (2000). Özürlülüğün engellenmesinde doğum sonrası laboratuvar testleri ve önemi. *Özel Eğitimde Aile Sempozyumu*. Ankara: Özel Eğitim Rehberlik ve Danışma Hizmetleri Genel Müdürlüğü Yayınları. 64-71.
- Çocuk Gelişimini Destekleme (Portage) Derneği Raporu. (2004). *Çocuk Gelişimini Destekleme (Portage) Derneği Kararları*. Yayınlanmamış karar, Hacettepe Üniversitesi.
- Davaslıgil, Ü., Güngörmüş-Özkardeş, O. (2001). *Küçük Adımlar Erken Eğitim Programı'nın gelişim sorunu olan öğrenciler üzerindeki etkisinin incelenmesi*. Poster I. Uluslararası Özel Eğitim Konferansı'nda sunulmuştur, Antalya.
- Ergenekon, Y., Batu, S., Kırcaali-İftar, G., Uzuner, Y., Vuran, S. (1999). *Küçük Adımlar Erken Eğitim Programı Eskişehir uygulamasına ilişkin aile rehberi görüşleri*. 9. Ulusal Özel Eğitim Kongresi'nde sunulmuş bildiri, Eskişehir.
- Ertem, İ. (2005). *Türkiye'de Pediatri Eğitimi*. Ankara Üniversitesi Özel Eğitim Araştırma ve Uygulama Merkezi, Farklılıklarla Yaşamak Paneli'nde sunulmuştur, Ankara.
- Fewell, R.R. (1986). *Play assessment scale* (5th rev.). Seattle: University of Washington.
- Filer, J., Mahoney, G. (1996). Collaboration between families and early intervention service providers. *Infants and Young Children*, 9 (2), 22-30.
- Florian, L. (1995). Part H early intervention program: Legislative history and intent of the law. *Topics in Early Childhood Special Education*, 15 (3), 247-263.
- Folio, M. R., Fewell, R. R. (2000). *Peabody developmental motor scales (2nd ed)*. Therapy Skill Builders.

- Gallagher, J. J. (2000). The beginnings of federal help for young children with disabilities. *Topics in Early Childhood Special Education*, 20 (1), 3-7.
- Gargiulo, R., Kilgo, J. (1999) *Young children with special needs: An introduction to early childhood special needs*. (2nd ed.). Delmar Thomson Learning.
- Guralnick, M. J. (Eds.). (1997). *Second generation research in the field of early intervention: The effectiveness of early intervention*. Baltimore: Brookes.
- Hester, P.P., Baltodano, H.M., Hendrickson, J.M., Tonelson, S.W., Conroy, M.A., Gable, R.A. (2004). Lessons learned from research on early intervention: What teachers can do to prevent children's behavior problems. *Preventing School Failure*, 49 (1), 5-10.
- Hester, P. P., Kaiser, A. P. (1998). Early intervention for the prevention of conduct disorder: Research issues in early identification, implementation, and interpretation of treatment outcome. *Behavioral Disorders*, 24 (1), 57-65.
- Kağıtçıbaşı, Ç., Sunar, D., Bekman, S., Cemalcılar, Z. (2004). *Erken müdahalenin erişkinlikte süren etkileri: Erken destek projesinin ikinci takip araştırmasının ön bulguları*. İstanbul: Anne-Çocuk Eğitim Vakfı Yayınları.
- Kırcaali-İftar, G. (2000). *Küçük Adımlar Gelişimsel Geriliği Olan Çocuklara Yönelik Erken Eğitim Programı'nın aile görüşlerine dayalı olarak değerlendirilmesi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Kırk, S.A., Gallagher, J.J., Anastasiow, N. (2000) *Educating Exceptional Children*. Houghton Mifflin Company.
- Kobal, G. (2001). *Küçük Adımlar Erken Eğitim Projesi: Küçük Adımlar Erken Eğitim Programı*. İstanbul: Zihinsel Engelliler Destek Derneği Yayınları.
- Kolar, S., D'Ambrosio, L. (2002). *Vygotsky Resources*. Retrieved April 27, 2007, from <http://www.kolar.org/vygostky>
- Kopstein, R. (2000). *Early intervention and prevention-issues and services*. Educational Information Research Center (ERIC). ED: 447 642.
- Küçükler, S. (2001). *Küçük Adımlar Erken Eğitim Programı'nın gelişim geriliği olan çocuğa sahip anne-babaların stres ve depresyon düzeyleri üzerindeki etkisinin incelenmesi. Küçük adımlar erken eğitim programı*. İstanbul: Zihinsel Engelliler Destek Derneği Yayınları.
- Kwon, Y. (2002). Changing curriculum for early childhood education in England. *Educational Research and Practice*. 4 (2).
- Mahoney, G., O'Sullivan, P. (1990). Early intervention practices with families of handicapped children. *Mental Retardation*, 28, 169-176.
- Mahoney, G., Filer, J. (1996). How responsive is early intervention to the priorities and needs of families? *Topics in Early Childhood Special Education*, 16, 437-457.
- Marcon, R., A. (2000). *Education transitions in early childhood, middle childhood, and early adolescence: Head Start vs. public school pre-kindergarten graduates*. Educational Information Research Center (ERIC). ED: 441 601
- McCarthy, D. (1972). *McCarthy scales of children's abilities*. New York: Psychological Corp.
- McConnell, S. R. (2000). Assessment in early intervention and early childhood special education: Building on the past to project into our future. *Topics in Early Childhood Special Education*; 20 (1), 43-48.
- Opp, G., Thurmair, M. (1993). Early intervention for children with developmental delays and children with disabilities: The Bavarian concept. *Topics in Early Childhood Special Education*, 13 (4), 488-507.
- Özabacı, N., Ergin, H. (2001). *Küçük Adımlar Erken Eğitim Programı'na katılan aile rehberleri ve ebeveynlerin programa ilişkin görüşlerinin değerlendirilmesi*. Poster I. Uluslar arası Özel Eğitim Konferansı'nda sunulmuştur, Antalya.
- Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği (2006). <http://tkb.meb.gov.tr>
- Özyürek, M. (1997). *Engelli Çocukların Eğitiminde Neredeyiz? Yedinci Özel Eğitim Günleri. Bildiriler*. Ankara: Karatepe Yayınları, 7-13.
- II. Özürlüler Şurası Raporu (2005). *Yerel yönetimler ve özürlüler: Şura kararları*. Ankara: T. C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı.
- Paik, E., Healey, W. C. (1999). Early intervention programs in Korea for children with disabilities. *International Journal Of Disability, Development and Education*, 46 (2), 253-260.
- Panitch, M. (1993). *A literature review of early intervention*. The Educational Resources Information Center (ERIC). ED: 390199.
- Peterson, C., Wall, S., Raikes, H. A., Kisker, E. E., Swanson, M. E., Jerald, J., Atwater, J. B., Qiao, W. (2004). Early Head Start: Identifying and serving children with disabilities. *Topics in Early Childhood Special Education*, 24 (2), 76-88.

- Piaget, J. (1999). *Yapısalcılık*. (Çev: A. Şirin, O. Yener) . İstanbul: Bilim-Felsefe-Politika Serisi, Doruk Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 1970).
- Pieterse, M. (1989). *Small Steps: An early intervention program for children with developmental delays*. The Educational Resources Information Center (ERIC). ED:323697.
- Podmore, V. N. (2002). *Home-based early childhood services: The case of New Zealand*. UNESCO Policy Brief on Early Childhood.
- Siegel, R. (2004). *Lyndon Johnson's War on Poverty*. From: <http://www.npr.org>
- Simeonsson, R., J. (1991). Early prevention of childhood disability in developing countries. *International Journal of Rehabilitation Research*, 14 (1), 1-12.
- Sucuoğlu, B. (2001a). *Anne-babaların Küçük Adımlar Erken Eğitim Programı'na ilişkin doyumlarının belirlenmesi. Küçük Adımlar Erken Eğitim Programı*. İstanbul: Zihinsel Engelliler Destek Derneği Yayınları.
- Sucuoğlu, B. (2001b). *Küçük Adımlar Erken Eğitim Programı'nın gelişim geriliği olan çocuğa sahip ailelerin gereksinimleri üzerindeki etkisinin incelenmesi. Küçük adımlar erken eğitim programı*. İstanbul: Zihinsel Engelliler Destek Derneği Yayınları.
- Sucuoğlu, B. (2002). Özel eğitim ve erken eğitim programları. *Çocuk Çocuk Dergisi*, 25-27.
- Sucuoğlu, B. (2005). Erken eğitim araştırmaları. *Ankara Üniversitesi Özel Eğitim Doktora Programı, Ders Notları*.
- Sucuoğlu, B., Ceber-Bakkaloğlu, H., Özenmiş, P., Kaygusuz, Y. (2001). *Küçük Adımlar Erken Eğitim Programı'nın gelişim geriliği olan çocukların gelişimleri üzerindeki etkisinin incelenmesi. Küçük adımlar erken eğitim programı*. İstanbul: Zihinsel Engelliler Destek Derneği.
- Sucuoğlu, B., Küçüker, S., Kobal, G. (1997). Ev ağırlıklı erken eğitim programlarının gelişim geriliği olan bebeklerin gelişimi üzerindeki etkisinin incelenmesi. Eskişehir: *Yedinci Özel Eğitim Kongresi Bildiri Kitabı*, 71-82.
- Sucuoğlu, B., Küçüker, S., Ceber-Bakkaloğlu, H. (2001). *Erken eğitimin gelişimsel geriliği olan çocukların anne ve babalarıyla etkileşimleri üzerindeki etkisinin incelenmesi*. Uluslar arası Özel Eğitim Konferansı'nda Sunulmuş Bildiri, Antalya.
- Telzrow, C. F. (1994). Young children with special educational needs. *Advances in School Psychology*, 83, 55-88.
- The Fifth E-9 Ministerial Meeting (2003). *Early childhood care education in E-9 countries: Status and outlook*. Egypt: Cairo.
- World Education Report (2000). *The rights to education: Towards education for all throughout life*. Unesco Publishing.